

Jan Tønnes Hansen

Danmarks Lærerhøjskole, København

Erkendelsesprocessers tilknytningsforhold og tidsforankring

Hvis Schultz og Mammen med begreberne om symbolsk og kategorisk erkendelse hhv. udvalgs- og sansekategorier hver for sig peger på reelt forekommende træk ved den menneskelige erkendelse, så må disse begrebsdannelsers betydningsindhold og gyldighedsområde kunne bestemmes nærmere i forhold til hinanden, end det bliver gjort i den foreliggende udveksling. Måske dette kan gøres med afsæt i en taxonomi over erkendelsesprocessers *tilknytningsforhold* (hhv. symbolsk og kategorisk) på den ene side og deres karakter af *tidsmæssig forankring* (udvalgs- eller sansekategorial) i erkendelsens genstand på den anden. Det vil jeg mene, og det vil jeg så forsøge.

Det er klart, at en bestræbelse på at sammentænke de fire begrebsdannelser kan resultere i, at hverken Schultz eller Mammen kan se sig ind i min måde at behandle tingene på - fx er det ikke sikkert, at de kan bifalde den sondring mellem *tilknytning* og *forankring*, som jeg i det følgende vil lægge til grund for en taxonomisk opstilling af deres begreber. I så fald står mine betragtninger for skud fra to vinkler. Jeg vover dog alligevel. Om ikke andet, så for at stimulere til en respons, der kan klargøre, hvis og hvor mine betragtninger skaber forvirring fremfor klarhed. En sådan vil i sig selv være et bidrag til præcisering af forholdet mellem de fire begrebsdannelser og det hertil knyttede spørgsmål om forholdet mellem adskillelse og forbundethed. Dermed kan en tilbagemelding bidrage til udviklingen af den syntese mellem de to tilgange, som Mammen (s. 58) fremhæver som ønskelig, men som han i respekt for, hvad Schultz forholder sig til i sin artikel, ikke går videre ind på. Og så er noget jo nået.

At udvalgs- og sansekategorier som anført kan forstås som erkendelsesprocessers *tidsmæssige forankring* i de forekomster i verden, som erkendelsen er erkendelse om, fremgår, såvidt jeg kan vurdere, af Mammens formulering om, at:

“Sansekategorierne henviser til sådanne måder, hvorpå ting i verden kan skelnes alene ud fra deres sensoriske egenskaber. Udvalgs-kategorierne henviser til de måder, hvorpå ting kan skelnes ved inddragelse af deres konkrete forekomst i tid og rum i forhold til et givet subjekts placering i tid og rum, samt til deres numeriske identitet over tid” (Mammen, ss. 46-47).

Sansekategorier har, som Mammen også skriver, at gøre med:

“...sådanne spørgsmål, som vi kan stille til verden vedrørende tings udseende og aktuelt foreliggende egenskaber m.v., dvs. tingenes kvalitative identitet. Udvalgs-kategorierne har at gøre med sådanne spørgsmål, som vi kan stille til den samme verden vedrørende tings numeriske identitet, herunder deres sammenhængende bevægelse i tid og rum” (s. 45).

Af passagerne fremgår det, at udvalgs- og sansekategorier i bund og grund handler om det - i vore forhold til objekter i omverdenen - forekommende afsæt for vores erkendelse: om afsættet er konkret fastholdte objekters numeriske identitet, eller om det er objekters sensoriske egenskaber og kvalitative identitet blot. Dette er (hvis jeg da forstår Mammen ret) det *princielle* ved sondringen mellem udvalgs- og sansekategorier, og det må der holdes fast i - som udgangspunkt. Den forskel, der her gør en forskel, er altså, hvorvidt vores erkendelse er *forankret* i en tidsudstruktet fastholdelse af objekters numeriske identitet, eller om den alene baserer sig på objekters “tidløse” sensoriske attributter/egenskaber. Om aktivering af organtilstande og følelsesmæssig tilknytning er impliceret i en erkendelsesproces eller ej, er ikke afgørende for, om denne er udvalgs- eller sansekategorialt forankret (se fx Mammen, s. 57).

For Schultz er det omvendt ikke den tidsmæssige fastholdelse, men derimod spørgsmålet om, hvorvidt erkendelse indbefatter aktivering af organtilstande og følelsesmæssig tilknytning eller ej, der er afgørende for, om en erkendelsesproces er symbolsk eller kategorisk. For Schultz er en ren symbolsk erkendelse udtryk for den:

“...basisoplevelse i menneskets psykiske liv, hvor erkendelsen identificerer organismen i den helhed, som organismen er en del af.” (s. 10).

Ved ren symbolsk erkendelse er der en indvendig forbindelse mellem organtilstand og genstand, hvoraf følger, at det vi erkender, hverken er de indre organtilstande eller genstanden for-sig. Ved ren symbolsk erkendelse holdes de to ting ikke adskilt. Det, vi her erkender, er - lig Trofast og andre pattedyr - forbindelsen mellem:

“...genstande og indre organtilstande som fænomener placeret det sted i verden, hvor genstandene befinder sig.” (s. 16).

Når den kategoriske erkendelse kommer i stand, hvilket sker, når barnet kan skelne sig selv og forbindelsen som to klart adskilte dele, så bliver det muligt at erkende verden uafhængigt af indre organtilstande. Dette betyder ikke, at den symbolske erkendelse forsvinder. Men fra nu af er den kategorisk kultiveret. At den rene symbolske erkendelse (karakteristisk for helt spæde børn og pattedyr) højst kan have karakter af affekt eller stemning, og at først den kategorisk kultiverede symbolske erkendelse kan have karakter af følelse og følelsesmæssig tilknytning, er uden betydning for, om der er tale om symbolsk erkendelse eller ej. Det *principielt* afgørende for, om der foreligger symbolsk eller kategorisk erkendelse, er, om det erkendte erkendes i forbindelse med aktivering af indre organtilstande eller ej. At dette er den egentlige forskel, der gør en forskel, fremgår - såvidt jeg kan vurdere - af Schultz' (ss. 11-12) pointering af, at:

“Symbolererkendelsen identificerer organismen i den helhed, hvori den har et interspace problem, og denne identifikation udtrykker sig som affekt eller stemning. Den identificerede helhed kan vi mennesker dog klart splitte i to dele - os selv og det andet - og når denne abstraktion foretages, kategorierkender vi i følge min terminologi. Derfor er følelse i betydningen “sentiment” en særlig type symbolererkendelse, som er eksklusiv for mennesker. Det er nemlig en symbolererkendelse, som er dannet/kultiveret under indtryk af en kategorierkendelse.”

Hvis mine påpegninger er korrekte, så har vi på den ene side Mammens udvalgs- og sansekategorier, hvor der skelnes udfra, om der er tale om tidsudstruktet fastholdelse af objekters numeriske identitet, mens vi på den anden side har Schultz' symbolske og kategoriske erkendelse, hvor der skelnes udfra, om der i erkendelsesøjeblikket foreligger aktivering af organtilstande i form af affekt, stemning eller følelse - med den præcisering, naturligvis, at følelse (“sentiments”) kun kan forekomme, når den symbolske erkendelse er kultiveret under indtryk af den kategoriske. Benyttes de nævnte kriterier for at skelne, kan der opstilles en taxonomi som vist i figur 1.

Som det fremgår under feltet **A** i taxonomien, så er jeg forbeholden overfor at kalde den rene symbolske erkendelse for forbundethedserkendelse, idet jeg vil mene, at egentlig *forbundethed* er baseret på “sentiments”, og derfor først er mulig ved den kategorisk kultiverede symbolske erkendelse under **C**. Ren symbolsk erkendelse er en *forbindelseserkendelse*, hvor der ikke skelnes mellem, hvad der hører til mig, og hvad der hører til omverdenen. Selv taler Schultz (s. 8) om forbindelse og forbundethed uden nærmere skelen til, om der menes det samme eller ej. En sådan skelen mener jeg er nødvendig, hvis det drejer sig om at forstå udviklingslogikken i forholdet mellem adskillelse og forbundethed, uanset om denne (udviklingslogikken) ses i relation til erkendelse eller ej. Pointen er, at ingen af de to er der først, og at derfor spørgsmålet om, hvorvidt udvikling går fra adskillelse til forbundethed eller omvendt, er forkert stillet. Hverken adskillelse eller forbundethed har primat. Der er ikke tale om et enten/eller, men om et både/og - forankret i en oprindelig ikke-differentieret dobbelthed i den menneskelige eksistens, der må

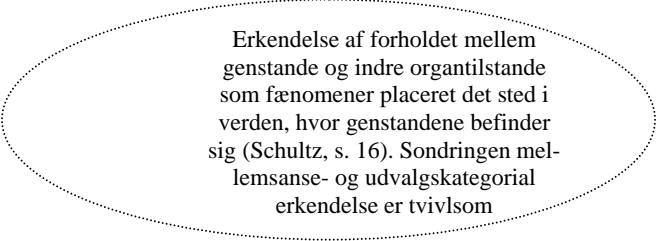
begrebsliggøres ud fra en tese om kvalitativt forskellige niveauer i forbindelsen (der *altid* er der) mellem et menneske og objekter (dvs. andet og andre) i dets omverden. Dette kan ikke udbygges her, men se evt. Hansen (1996).

Spædbarnet udvikler ikke adskillelse ud fra forbundethed, men derimod ud fra den *verdensforbindelse*, som det fra starten er. En verdensforbindelse, som bare *er* og *gør*, og hvor hverken forbundethed eller adskillelse forekommer. Adskillelse og forbundethed er i dialektisk forstand hinandens gensidige betingelser (Løvlie, 1982, pp. 27), hvorfor hverken det ene eller det andet kan have primat. Som mennesker (over spædbarnsniveau) er vi både adskilt i forbundethed og forbundet i adskilthed, ikke det ene eller det andet. Forud for adskillelse og forbundethed (som helt spæd) *er* vi bare - en udifferentieret verdensforbindelse, der *gør* og *er*. Jeg er enig med Schultz (s. 10) i, at det idag er blevet god nylatin at mene, at spædbarnet ikke erkender sin adskilthed lige fra starten. Men jeg mener som sagt ikke, at dette betyder, at der så er tale om egentlig forbundethed.

Da der ved den rene symbolske forbindelseserkendelse ikke er etableret evne til kategorisk erkendelse, er jeg enig med Schultz (s. 16) i, at der nok heller ikke forekommer egentlig sansekategorial forankret erkendelse på dette trin i den menneskelige ontogenese. Og da det er tvivlsomt, at der fra fødselsøjeblikket skulle forekomme udvalgs-kategorial forankret erkendelse (Krøjgaard, 1998), er det vel et spørgsmål om det overhovedet giver mening at anvende sondringen mellem sanse- og udvalgs-kategori i forhold til spædbarnets erkendelse. Som den udifferentierede verdensforbindelse det helt spæde barn er, er også dets erkendelse og oplevelser i det hele taget udifferentieret. Hermed ikke sagt, at spædbarnet ikke erkender og oplever noget bestemt via sine sanser. Men spædbarnet hverken *har* eller *ej* sine oplevelser og erkendelser. Det *er* dem, som A-L Løvlie siger det (1982, p.27). At jeg er skeptisk overfor sondringen mellem sanse- og udvalgs-kategori i forhold til spædbørn fremgår af taxonomiens celle **1** og **2**, der ikke er adskilt.

Hvorledes det forholder sig med pattedyr ved jeg ikke. Men måske har Mammen (s. 48) ret i, at der her kan forekomme “state dependent” sansekategorier. Generelt er jeg dog skeptisk overfor en ligestilling og parallelisering af pattedyr og spædbørns erkendelsesformer og -forankring. Med skelen til Nagel (1974) kan man jo spørge, om vi virkelig kan vide “what it is like to be a dog” - uanset om hunden så hedder Trofast, om den er det, eller om den bare *er* - som en hund, på hundevise.

Når der ses bort fra dyr og spædbørn, og når det er forholdet mellem erkendelsens udvalgs- og sansekategoriale forankring på den ene side og dens symbolske og kategoriske egenart på den anden, der er i fokus, så er de interessante områder i taxonomien cellerne **3**, **4**, **5** og **6**. Det er her, at forskellige former for erkendelse kan undersøges med hensyn til tilstedeværelse af *nødvendige* og *tilstrækkelige* kriterier for, om den erkendelse vi taler om faktisk også er den, der foreligger. Jeg skal gøre opmærksom på, at cellernes talbenævnelser ikke afspejler en udviklingslinje.

Erkendelsens omverdens forankring Erkendelsens tilknytnings forhold	I	II
	Udvalgskategorial "konkret" forankring Er tidsbundet	Sansekategorial "abstrakt" forankring Er "tidsløs"
A Ren symbolsk erkendelse Forbindelseserkendelse karakteristisk for pattedyr og spædbørn frem til etablering af objekt-konstans og/eller objektpermanens	1	2
B Kategorisk erkendelse Manipulerende erkendelse	3 Konkret erkendelse uden konkret tilknytning	4 Abstrakt erkendelse uden konkret tilknytning
C Kategorisk kultiveret symbolsk erkendelse Forbundetheds-erkendelse	5 Konkret erkendelse baseret på konkret tilknytning	6 Abstrakt erkendelse baseret på konkret tilknytning

Figur 1. Erkendelsesprocessers tilknytningsforhold og omverdensforankring

I celle 3 karakteriseres erkendelsen som konkret uden konkret tilknytning. Som eksempel kan nævnes erkendelsen af *den bil der* nede på parkeringspladsen, som har holdt der siden i går, og som jeg fx undrer mig over, hvem den tilhører. En sådan erkendelse er udvalgskategorialt forankret, al den stund det drejer sig om en konkret genstand, hvis numeriske identitet fastholdes over tid. Men den er ikke symbolsk i betydningen C, da den ikke indbefatter aktivering af "sentiments", og således ikke har med egentlig tilknytning at gøre. En indvending kunne her være, at min undren over hvem bilen mon tilhører, indbefatter en form for aktivering af organtilstande, måske affødt af en form for ængstelse over, om der nu er kommet fremmede her hvor jeg bor, som vil forstyrre eller true mig, eller blot en form for opstemt interesse for, hvem der mon ejer *den der* smarte bil. Mit svar vil være, at organtilstande affødt af nysgerrighed, interesse, ængstelse osv. måske nok er udtryk for, at der foreligger en eller anden form for symboliserende *forbindelse* mellem mig og bilen - hvilket vel nærmest altid må være tilfældet, når man retter interesseret opmærksomhed mod noget. Men der er ikke tale om en symboliserende tilknytning eller *forbundethed*, medmindre eventuelt forekommende organtilstande er aktiveret i sammenhæng med "sentiments" baseret på egentlige tilknytningsrelationer. Konkret erkendelse uden konkret tilknytning fylder nok ganske pænt i dagligdagens erkendelsesregnskab, såvel i forhold til de mennesker vi omgås - men ikke er specielt knyttede til (fx Schultz' arbejdskolleger s. 38) - som i forhold til det tøj vi går i, de bøger vi læser, den tandbørste vi bruger osv.. Konkret erkendelse uden tilknytning er der tale om i forhold til Jumbo

og en ægte mønt, men ikke hvis man er Jumbos dyrepasser, eller onkel Joakim, og mønten det drejer sig om, er den berømte lykkeskilling. I så fald er der tale om konkret erkendelse baseret på konkret tilknytning som i celle 5.

I celle 4 karakteriseres erkendelsen som abstrakt og uden konkret tilknytning. Som eksempel kan nævnes det tilfælde, hvor man tænker og reflekterer over, hvad en bil normalt består af, evt. via læsning af en bog om biler. Med abstrakt menes en abstraktion væk fra en konkret fastholdelse af et enkelt objekt. Det, som er i fokus, kan fx være bilers sensoriske egenskaber i deres tinghed og væren-for-sig, i deres *vorhandenheit*, som en Heidegger (1967, p.88) nok ville sige. Måske ryger ens tanker nu og da over på *den der* smarte bil nede ved den lokale forhandler, eller på ens egen gamle kasse, der holder parkeret udenfor vinduet. I begge tilfælde er der i så fald tale om udvalgskategorial forankret (dvs. konkret) erkendelse, der træder i figur. Men når refleksionen over de bilers sensoriske egenskaber, som man læser om, er i figur - uden tanke på nogen bestemt bil - så er der tale om abstrakt erkendelse uden konkret tilknytning. Som det gælder for konkret erkendelse uden tilknytning, kan også abstrakt erkendelse uden tilknytning indbefatte en eller anden form for indre symboliserende *forbindelse* til det man læser, fx at man udfra en forkærlighed for smarte biler begejstres over nogle "vidunderlige" bilkomponenter. Dette i sig selv gør dog ikke erkendelsen til hverken konkret forankret eller tilknytningsfunderet.

I Celle 5 er erkendelsen konkret og baseret på konkret tilknytning. Som ovenfor nævnt kan eksempler her være en dyrepassers forhold til Jumbo eller onkel Joakims forhold til

sin lykkeskilling. Et andet eksempel kan være den situation, hvor man efter en længerevarende rejse forventningsfuldt ser sin elskede i lufthavnen og frydefuldt konstaterer: der er *hun/han, min* elskede. Ved konkret erkendelse baseret på konkret tilknytning er kriterierne for både den kategorisk kultiverede symbolske og den udvalgs-kategorialt forankrede erkendelse opfyldt. Såvel "sentiments" som tidsmæssig fastholdelse af objektets numeriske identitet er impliceret og aktiveret i erkendelsesøjeblikket. Det må således også være her, at danskernes forhold til den enestående fodboldpokal fra 92 skal placeres.

Celle 6 indeholder abstrakt erkendelse baseret på konkret tilknytning. Som eksempel kan nævnes den situation, hvor man med efterstræbt objektivitet betragter og reflekterer over sin elskedes proportioner, frisure, påklædning og fx drager sammenligning til andres sensoriske kvaliteter. At jeg skriver *efterstræbt objektivitet* skal forstås derhen, at man i egentlige tilknytningsrelationer formentlig aldrig kan se bort fra den udvalgs-kategoriale forankring af genstanden, som ligger i, under, eller bag den sensoriske erkendelse. Ikke destomindre vil jeg mene, at der findes situationer (som i eksemplet), hvor det ikke er det udvalgs-kategoriale, men derimod det sansekategoriale, der er i figur. Og når dette er tilfældet, så er der ikke tale om konkret erkendelse som i celle 5. At der heller ikke er tale om abstrakt erkendelse uden tilknytning, som i celle 4, skyldes, at "sentiments" overfor et bestemt objekt (her den elskede), jo ikke sådan uden videre forsvinder. Selvom de i en given situation (som her) ikke er fremtrædende, så er de der, som den grund, man vender tilbage til efter sin refleksionsproces, og ud fra hvilken, man igen vil/kan forholde sig til sin elskede - som *sin* elskede -, og måske med ironisk selvdistance grine lidt af sit lille eksperiment¹. Forskellen, der gør en forskel, er, at man ved erkendelsen i celle 4 ikke vender tilbage til en sådan grund i forhold til det objekt, man har erkendt om.

Den abstrakte erkendelse baseret på tilknytning er måske en anelse kryptisk, ikke mindst fordi den forudsætter den

¹ Den erkendelse, der her er tale om, er altså ikke baseret på en *ren* vorhandenheit-indstilling i Heideggers forstand som i celle 4. Omvendt er Heideggers (1967, p.69) *zuhandenheit*-indstilling heller ikke nødvendigvis baseret på udvalgs-kategorial forankring. Heideggers sondring mellem *zuhandenheit* og *vorhandenheit* siger - såvidt jeg har forstået - noget om, hvorvidt den indstilling man har til ting i verden er baseret på ting i deres tøj-hed (*zuhandenheit*), dvs. som genstande der i deres brugssammenhæng egner sig til noget, og som vi har et *praktisk* ibrugtagende forhold til, mens *vorhandenheit* er udtryk for ting i deres egenskabsværen (*ibid.*, p.88), dvs. som objekter bestående af nogle bestemte egenskaber for-sig, mao. tingenes substans, som man vel kun kan finde frem til via *teoretisk* analyse. Jeg vil derfor ikke mene, at man som Bertelsen (1994) kan ligestille sondringen mellem *vorhandenheit* og *zuhandenheit* med sondringen mellem udvalgs- og sansekategorier. Når Bertelsen skriver, at "*Disse to former for orden, eller reelt eksisterende kategorityper, kalder Mammen henholdsvis sansekategorier (svarende til Heideggers forhånden-værende) og udvalgs-kategorier (svarende til Heideggers vedhånden-værende)*" (p.145), så overser han, at vi i vores ibrugtagnen af genstande (*zuhandenheit*) kan have et sansekategorialt forhold til de genstande vi bruger. Hvilket vel fx er tilfældet, hvis det er en vilkårlig hammer - og ikke en bestemt (udvalgs-kategorial) - vi tager i brug i en given betydningsbærende hamrepraksis.

udvalgs-kategoriale forankring, som jo netop på en eller anden måde skal være fraværende, hvis erkendelsesforholdene skal være, som jeg hævder, at de er. Men måske netop celle 6's hybridagtige erkendeform kan sætte rammen for at forstå nogle af de træk ved karakterafvigere og narcissisters forhold til andet og andre, som Mammen (1986, p.198) påpeger, og som Schultz (ss. 39-40) reagerer så skarpt imod. Med reference til hhv. Shapiro og Eagle peger Mammen på, at impulsive karakterafvigere og narcissister typisk ikke formår at etablere stabile udvalgs-kategorier ud over givne rumsligt-tidsligt afgrænsede kontekster. Indenfor en given kontekst kan de nok "*simulere en ægte interesse, men forholdet til konteksten selv er rent instrumentelt og `usolidarisk`, og det samme er dermed dybest set forholdet til alle aktuelle objekter*". Schultz er af den opfattelse, at Mammen så også må mene, at karakterafvigere og narcissister - fordi de ikke kan etablere vedvarende udvalgs-kategorier - heller ikke kan indgå i forpligtende tilknytningsrelationer. Især forholdet mellem forpligtelse og tilknytning får Mammen galt i halsen, mener Schultz, idet en konsekvens af hans tænkning må være, at det ene følger af det andet, hvilket ikke er tilfældet. Forpligtelse er ikke alene baseret på tilknytning, konstaterer Schultz. Forpligtelse stammer også fra de indtryk som fortællinger om forpligtelse gør på symboler-erkendelsen (s. 40). Om Mammens tænkning har de konsekvenser, som Schultz fremhæver, tillader pladsen mig ikke at gå dybere ind i. Det væsentlige er, at Schultz har ret i, at der skal mere end udvalgs-kategorier til forpligtelse. Han har nok også ret i, at dette mere *bl.a.* kan bestå i, at fortællinger om forpligtelse gør indtryk på symboler-erkendelsen, og at dette medfører forpligtethedsorientering. Som jeg læser Schultz, så er problemet ved hans udlægning imidlertid, at han stiller symboler-erkendelsen op i modsætning til (eller på bekostning af) den rationelle kerne i Mammens påpegnings, som er, at narcissister og karakterafvigere typisk har et sansekategorialt-agtigt forhold til de mennesker, som de er knyttet til. At de ikke sådan uden videre skifter dem ud, skyldes ofte, at de har brug for dem som en slags spejlende og anerkendende psykologisk ilt til at opretholde deres eget selvbillede og selvværd. I den udstrækning noget sådant er tilfældet, så er der vitterlig tale om en overvejende sansekategorial forholdemåde. Ikke uden tilknytning (og en vis form for forpligtelse, skabt ved fortællingers indtryk på den symbolske erkendelse - måske). Men ikke destomindre i hovedsagen sansekategorial. Og her kommer så min pointe: *præcis som ved erkendelsen i celle 6*. Skal vi forstå disse forhold, så må der ikke blot rettes opmærksomhed mod de fortællinger, som efterlader indtryk på den symbolske erkendelse, men også mod eventuelle *kvalitativt forskellige værensniveauer*, ud fra hvilke vi kan knytte og forholde os, til os selv og andre, til værdier og fortællinger.

Referencer

- Bertelsen, P. (1994). *Tilværelsesprojektet*. København: Dansk Psykologisk Forlag
Hansen, J.T. (1996). Selvobjekt- og Selvsubjekt-forhold. *Nordisk psykologi*, 48(3), 175-199.

- Heidegger, M. (1967). *Sein und zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Krøjgaard, P. (1998). Spædbarnet og objekterne. *Psykologisk studierisserie, 2 (1)*, Aarhus Universitet
- Løvlie, A.L. (1982). *The Self - Yours, Mine or Ours? A Dialectical View*. Oslo: Universitetsforlaget
- Mammen, J. (1986). Erkendelsen som objektrelation. *Psyke & Logos*, 7, 178-202.